

ΕΡΕΥΝΗΤΗΣ : ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΟΣ ΤΡΙΤΟΣ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ – ΙΟΥΝΙΟΣ

1953

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΕΘΝ. ΚΑΠΟΔ. ΠΑΝ. ΑΘΗΝΑ

ΑΚΜΗ ΚΑΙ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ

Ο Άγγλος Ιστορικός R. Byron έγραψε το 1929 Ιστορία του Βυζαντίου με τον τίτλο, «Το Βυζαντινό κατόρθωμα» (The Byzantine achievement). Με αυτό τον τίτλο δεν θα έγραφαν ποτέ παλαιότεροι βυζαντινή Ιστορία. Ο πρώτος και μεγαλύτερος βυζαντινολόγος, ο Δουκάγγιος (1610-1686), όπως τον λέγομεν ήμεεις, έγραψε «βυζαντινή Ιστορία» (Historia byzantina) και έδωσε το όνομα που μεταχειριζόμεθα έως σήμερα. Ο δεύτερος όμως βυζαντινολόγος, που έγραψε ύστερα από τον Δουκάγγιο, ο Άγγλος Γίββων (1737-1794) έδωκεν εις το βιβλίο του τον παράλογο τίτλο, Ιστορία της παρακμής και πτώσεως του Ρωμαϊκού Κράτους. Ρωμαϊκό λέγει ο Γίββων αυτό που είπε πιά σωστά ο Δουκάγγιος βυζαντινό.

Οι παραλογισμοί του Άγγλου Ιστορικού δεν περιωρίσθησαν μόνο εις τον τίτλο και γι' αυτό έκαμε γνωστή την Ιστορία του Βυζαντίου σε ευρύτερους κύκλους, αλλά και την άδίκησε με την ειρωνεία και το κακόβουλο δημαγωγικό πνεύμα του. Τον Άγγλο Ιστορικό έπίστευσαν πολλοί σοφοί και έσυνέχισαν την συκοφαντική μεταχείριση της βυζαντινής Ιστορίας.

Άλλά πως ήμπόρεσεν ο Γίββων να όμιλήση εις τον τίτλο του βιβλίου του «περι παρακμής και πτώσεως» ενός Κράτους που έζησε περισσότερα από χίλια χρόνια; Και μόνο αυτή ή παρατήρησις φανερώνει ότι δεν ήτο ο Γίββων ο Ιστορικός που θα έγραφε την σωστή Ιστορία του Βυζαντίου.

Έπέρασαν από τότε κοντά δύο αιώνες. Αμέτρητοι Ιστορικοί καταπιέστηκαν με την Ιστορία του Βυζαντίου, εις δε το έφετεινό βυζαντινολογικό συνέδριο της Θεσσαλονίκης έμαζεύθησαν τριακόσιοι βυζαντινολόγοι διά να συζητήσουν τα διάφορα ζητήματα τα βυζαντινά. Ακόμη δεν ήμπορούμεν να είπομε ότι είμεθα σε θέσι να γράψουμε και σήμερα τη σωστή Ιστορία του Βυζαντίου, αλλά βέβαιο είναι ότι δεν πιάνουν πιά σήμερα οι παραλογισμοί του Gibbon, ότι κάθε μέρα φωτίζεται περισσότερο το Βυζάντιο και κρίνεται δικαιότερα.

Τό μέγα κατόρθωμα της Βυζαντινής τέχνης δεν τό ήξευρε καθόλου ο Γίββων. Σήμερα δεν θαυμάζεται μόνο ή Άγία Σοφία, αλλά και ή άπίστευτη επίδραση που είχε όλη ή βυζαντινή τέχνη στην Άνατολή και Δύσι. Όχι μόνο ή μουσουλμανική τέχνη, αλλά και ή ρωμανική και αυτή ή γοθτική έπηρεάσθησαν από την Βυζαντινή τέχνη, όλη δε ή άνατολική Εύρώπη μέχρι της Ρω-

σίας μόνον αυτή έγνώρισε. Έκείνοι που θέλουν να άμφισβητήσουν την δύναμη του Έλληνισμού του Βυζαντίου, λησμονούν ότι ή βυζαντινή τέχνη έδημιουργήθη από Έλληνες καλλιτέχνες όπως ήσαν π. χ. ο Άνθέμιος Τραλλιανός, ο Ισιδώρος ο Μιλήσιος, ο ζωγράφος Εύλάλιος και τόσοι άλλοι. Τό ότι οι καλλιτέχνες αυτοί έπήραν πολλά στοιχεία και από την Άνατολή δεν αντίκειται προς τό έλληνικό πνεύμα. Τούτο έδέχθη πάντοτε και ξένα στοιχεία και είχε την δύναμη να τα άφομοιώση.

Ένα άλλο στοιχείο που φανερώνει την έλληνική δύναμη του Βυζαντίου και έβοήθησε την μακροβιότητά του είναι τό οικονομικό. Οι Έλληνες της Άνατολής από των Άλεξανδρινών και Ρωμαϊκών χρόνων έξάπλωσαν τό έμπόριο των έως τον Ίνδικό Ωκεανό και πέραν από την Μεσόγειο και την Μαύρη θάλασσα. Μαζί με τους Έλληνες συνεργάζοντο και οι Σύροι και εκ των δύο τούτων λαών έπήγαιναν έμποροι εις την Ίσπανία και Γαλλία, οι Σπανοδρόμοι και Γαλλοδρόμοι λεγόμενοι. Ημπορούμε να είπομε ότι τό Βυζάντιο με τό σταθερό νόμισμά του, τον χρυσούν κενόνα, κατήντησε να πάρη στα χέρια του τό παγκόσμιο έμπόριο, πρό πάντων τό μονοπώλιο των μετάλλων, του μεταξιού, των μπαχαρικών, των πολυτίμων λίθων, του σμάλτου κλπ. Έτσι είχε τεράστια εισοδήματα και ήμπορούσε να δαπανά όσα έχρειάζετο διά τον στρατό και την γενναιόδωρη διπλωματία. Ημπορούσε να έχη όσους ήθελε μισθοφόρους και να έξαγοράζη λαούς όλοκλήρους άκόμη διά της διπλωματίας του. Άλλος λαός, όλιγώτερο οικονομολογικός και έμπορικός, δεν ήμπορούσε να έχη τόσα εισοδήματα, να άναπτύξη τόση βιομηχανία και παγκόσμιο έμπόριο και έτσι να διατηρήση τό Βυζαντινό Κράτος χίλια χρόνια. Όσοι θέλουν να άμφισβητήσουν την δύναμη του Έλληνισμού του Βυζαντίου, ός μη λησμονούν ότι άλλος λαός, στρατιωτικώτερος άλλ' όλιγώτερο οικονομολογικός, έμπορικός δεν ήμπορούσε να ύπερασπίζη την Εύρώπη έναντίον τόσων Άσιατών, Περσών, Άράβων κλπ. επί τόσους αιώνες.

Άλλά και ποιός άλλος λαός ήμπορούσε να έχη την πνευματική και ήθική άνωτερότητα του έλληνικού; Ο Βυζαντινός Έλληνισμός είναι συνέχεια του αρχαίου, δεν έχει μόνο την ίδια γλώσσα, αλλά και την ίδια νοοτροπία. Αν και έδέχθη με τόση άγάπη και άφοσίωσι τον Χριστιανισμό και

ἔδωκε τοὺς περισσότερους καὶ μεγαλύτερους μάρτυρες, δὲν λησμονεῖ τοὺς ἀρχαίους πνευματικούς ἡγέτες του. Χριστιανοὶ πατέρες, ὅπως ὁ Μέγας Βασίλειος, σουνιστοῦν τὴν μελέτη τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων, καλόγηροι ἀντιγράφουν εἰς τὰ μοναστήρια ἀρχαία ἑλληνικά χειρόγραφα, ἀρχιερεῖς ὅπως ὁ Εὐστάθιος σχολιάζουν τὸν Ὅμηρο καὶ ἄλλους ἀρχαίους συγγραφείς, ἀνώτεροι ὑπάλληλοι εἶναι σὲ θέσι ὄχι μόνον νὰ διαβάζουν τὸν Θουκυδίδη καὶ ὄλους τοὺς ἀρχαίους, ἀλλὰ καὶ νὰ γράφουν ἔργα εἰς τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ γλῶσσα. Κανένας ἄλλος λαὸς δὲν ἤμποροῦσε νὰ κάμῃ τέτοια πνευματικὴ ἐργασία, κανένας ἄλλος δὲν ἤμποροῦσε νὰ ἔχῃ τόσο μορφωμένους ἀνωτέρους ὑπαλλήλους, κληρικούς καὶ λαϊκούς, καὶ αὐτὸ βέβαια εἶχε μεγάλη σημασία διὰ τὸ Κράτος, βοηθεῖ νὰ καταλάβουμε πῶς διατηρήθηκε τὸ Βυζάντιο τόσους αἰῶνες ὕστερα ἀπὸ τόσους ἀγῶνες ποὺ εἶχε νὰ κάμῃ πρὸς τοὺς Ἀσιάτας καὶ εἰς τὴν Ἀνατολὴ καὶ εἰς τὸν Δούναβι.

Ἀκόμη πρέπει νὰ προσέξουμε τὸ χριστιανικὸ ἔργο τοῦ Βυζαντίου: ἐσάρωσε τὶς αἰρέσεις, ἐστερέωσε τὴν ὀρθοδοξία καὶ τὴν ἐνότητά της, ἐδημιούργησε ἰδιαίτερη τέχνη διὰ τὴν ἐκκλησία της, ἔγραψε τὴν λειτουργία καὶ ἰδιαίτερη ἐκκλησιαστικὴ ποίηση, ἐδημιούργησε ἰδιαίτερο δίκαιο, τὸ κανονικόν, μετέδωκε τὸν Χριστιανισμὸ στοὺς Σλάβους καὶ τόσους ἄλλους λαοὺς καὶ μαζί μ' αὐτὸν καὶ κάποια φιλανθρωπία καὶ ἡμερότητα. Αὐτὸ τὸ μέγα ἔργο δὲν ἤμποροῦσε νὰ τὸ κάμῃ κανένας ἄλλος λαὸς καὶ δὲν τὸ ἔκαμε.

Βέβαια δὲν ἦσαν ὅλοι οἱ κάτοικοι τοῦ Βυζαντίου Ἕλληνες, ἀπ' ἀρχῆς. Ἀπὸ τοῦ Ἡρακλείου ὅμως καὶ ἔπειτα ἡ μεγάλη πλειονοψηφία τῶν κατοίκων εἶναι ἑλληνική. Ὑπάρχουν καὶ ξένοι, ὅπως Ἀρμένιοι εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, ἀλλ' αὐτοὶ δὲν ἤμποροῦν νὰ ἔχουν ἀνεξάρτητο, πρωτεύοντα ρόλο. Τοὺς χωρίζει καὶ ὁ μονοφυσιτισμὸς ἀπὸ τὴν ὀρθοδοξία. Ἡ ἐπιγασμία ὅμως μὲ Ἕλληνες τοὺς μεταβάλλει εἰς ἑλληνοαρμένιους καὶ τοὺς βοηθεῖ ἔτσι νὰ παίρνουν μεγάλες θέσεις εἰς τὸν στρατὸ καὶ νὰ φθάνουν ὑψηλὰ ἕως τὸν αὐτοκρατορικὸ θρόνο. Γράφουν πολλοὶ ὅτι ὁ Βασίλειος Α' ὁ Μακεδὼν (867-86 μ. Χ.) ἦτο Ἀρμένιος, ἀλλ' ἐκτὸς τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ μητέρα του ἐλέγετο Παγκαλῶ καὶ ἐπομένως ἦτο Ἑλληνίδα, πρέπει νὰ προσέξουμε τὸ ἐνδιαφέρον του διὰ πνευματικὰ ζητήματα, διὰ τὴν νομοθεσίαν, διὰ τὴν καλλιτεχνίαν (ἔκτισε περίφημη ἐκκλησία τῆ Νέα κλπ.), Ὅλα αὐτὰ φανερώνουν ὅτι ὁ Βασίλειος ἦτο πλέον ἑλληνοαρμένιος.

Τὴν δύναμι τοῦ Ἑλληνισμοῦ τοῦ Βυζαντίου φανερώνουν ἀκόμη προσωπικότητες μεγάλες μὲ ἀνωτέρα ἠθική. Ἔτσι ἀκούομεν ὅτι ὁ πατέρας τοῦ πατριάρχου Ταρασίου ἦτο δικαστὴς «δικαιότερος τοῦ Λυκούργου καὶ τοῦ Σόλωνος». Προσωπικότητες ὅπως ὁ Ἰωάννης Χρυσόστομος, ὁ πατριάρχης Ἀλε-

ξανδρείας Ἰωάννης ὁ Ἐλεήμων, ὁ ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος εἶχαν τεράστια ἐπίδρασι εἰς τὸν Χριστιανικὸ κόσμον καὶ αὐτὸ εἶχε σημασία καὶ διὰ τὸ Κράτος. Διότι πρέπει νὰ παρατηρηθῇ ὅτι τὰ πρόσωπα ἀνωτέρας ἠθικῆς δὲν εἶναι μόνον τῶν Κρατῶν στηρίγματα, ἀλλὰ καὶ τῶν λαῶν. Διὰ νὰ γίνῃ τὸ πρᾶγμα σαφέστερον ἀναφέρω τὸ παράδειγμα δύο νεωτέρων Ἑλλήνων δικαστῶν, τοῦ Πολυζωΐδη καὶ τοῦ Τερτσέτη, ποὺ εἶχαν τόσην ἐπίδρασι εἰς τὴν νεώτερη ἑλληνικὴ δικαιοσύνη. Ἐδημιούργησαν εὐεργετικὴ παράδοσι.

Ἔτσι δημιουργοῦνται εἰς τὰ ἔθνη παράδοσις καὶ εἰς τὸ Βυζάντιον ἤμποροῦμεν νὰ τὶς εὐρώμεν εἰς ὄλους τοὺς τομεῖς. Κατὰ πρῶτον λόγον βέβαια παρατηροῦμεν τὴν παράδοσι εἰς τὴν θρησκείαν. Οἱ μεγάλοι πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, ὁ Μέγας Βασίλειος, ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός, ὁ Ἰωάννης Χρυσόστομος καὶ τόσοι ἄλλοι εἶναι πάντα σεβαστοὶ εἰς τὸ Βυζάντιον, ἡ γνώμη των ἀκούεται πάντοτε. Ἡ φιλανθρωπία, ὁ ἀλτρουϊσμός ἐπῆρε τόσην ἔκτασι εἰς τὴν Ἀνατολὴ ἀπὸ τὰ παραδείγματα τοῦ Χρυσόστομου, τοῦ Ἰωάννου Ἐλεήμονος καὶ τῶν ἄλλων.

Εἰς τὸν στρατὸ ἐδημιουργήθηκε ἐπίσης παράδοσι ἀπὸ τὰ παραδείγματα μεγάλων στρατηγῶν, τοῦ Βελισαρίου, τοῦ Ναρσή, τοῦ Ἡρακλείου, τοῦ Κίνου Ε', τῶν Φωκάδων καὶ ἀμέτρητων ἄλλων στρατηγῶν. Τὴν στρατιωτικὴν ἱστορίαν τοῦ Βυζαντίου δὲν τὴν ἐμελετήσαμεν ἀκόμη καλά, γνωρίζουμε ὅμως ὅτι εἶχε πολλοὺς μεγαλοφυεῖς, μεγάλους στρατηγοὺς, οἱ ὅποιοι ἔσωσαν τόσες φορές τὸ Κράτος καὶ ἐβοήθησαν τὴν μακροβιότητά του. Τὸ χαρακτηριστικόν εἶναι ὅτι ὑπάρχουν κληρικοί, ὅπως ὁ Συνέσιος, οἱ ὅποιοι πολεμοῦν εἰς τὰς ἐπάξεις πρὸς σωτηρίαν τῆς πατρίδος! Ἔδωσαν τὸ παράδειγμα, τὸ ὁποῖον καὶ κατὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ὕστερα εἰς τὴν ἐποχὴ τῆς Τουρκοκρατίας εἶναι τόσο συνηθισμένο.

Ὁ ἀρχαῖος Ἑλληνισμὸς δὲν ἐκαλλιέργησε μόνον τὴν σοφίαν, δὲν ἐμόρφωσε μόνον τὸν νοῦ τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ καὶ τὴν ψυχὴν καὶ ἔδωκε μεγάλα ποραδείγματα, ἀγάπης, δικαιοσύνης, ἀρετῆς, ὅπως τὸν Ἀριστείδην, τὸν Σωκράτη, τὸν Ἐπαμεινώνδα καὶ τόσους ἄλλους. Τὸ Βυζάντιον μιμεῖται τοὺς ἀρχαίους, ἀναφέρει κάθε μέρα τὰ μεγάλα παραδείγματα τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ, ἀλλὰ ἔχει καὶ αὐτὸ τὰ ἰδικά του ἰδανικά, πρὸ πάντων τῆς φιλανθρωπίας, τοῦ ἀλτρουϊσμοῦ. Ἔτσι ἤμποροῦμεν νὰ ὁμιλοῦμεν περὶ ἑλληνοχριστιανικοῦ πνεύματος τὸ ὁποῖον ἔδωκε τόσες μεγάλες ἠθικὲς προσωπικότητες, τὶς ὁποῖες ἀκόμη δὲν ἐμελετήσαμε τόσο καλά, ὅσο τοὺς ἀρχαίους. Ὅπου ὅμως προσέξουμε, θὰ εὐρούμε τὶς προσωπικότητες αὐτές. Ἀναφέρω ὡς κλασσικὸν παράδειγμα τὸν ἀρχιεπίσκοπον Εὐστάθιον, ὡς ἕνα ἄνθρωπον ποὺ ἐθαύμαζε τὸν ἀρχαῖον Ἑλληνισμὸν καὶ δι' αὐτὸ ἔγραφε σχόλια εἰς ἀρχαίους συγ-

γραφείς, τον Όμηρο, τον Πίνδαρο και άλλους. Ήτο αλτρουϊστής εις άπίστευτο βαθμό και δι' αυτό, όταν οι Νορμανδοί έπήραν την Θεσσαλονίκη τὸ 1185 μ. Χ. τὸν έσεβάσθησαν και έτσι ήμπόρεσε νά βοηθήση και σώση από την αίχμαλωσία πολλούς Θεσσαλονικείς.

Τὸ Βυζάντιο υπερήσπιζε την Εύρώπη από την επίθεσι τῆς 'Ασίας άπάνω από χίλια χρόνια. Ήμποροῦμε νά εἰποῦμε ότι έξηντλήθη, έχασε τις δυνάμεις του εις τὸν άγώνα αυτόν κατά τῆς 'Ασίας. Έτσι με τὸν καιρὸ κατήντησε μοιραῖο τὸ τέλος του, ὁ θάνατός του.

'Αλλά και τις τελευταίες του στιγμές έχει τούς ήρωές του, τις μεγάλες προσωπικότητες πού δέν τὸ αφήνουν νά αποθάνη άδοξα. Τὸ τέλος του είναι αξιο τοῦ παρελθόντος του.

Και δέν είναι μόνο ὁ τελευταῖος βασιλέας ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος πού έφάνηκε αξιος τῆς πατρίδος, πού με τὸν ήρωϊκό του θάνατο έγινε θρύλος και έτσι ένέπνευσε νέα ζωή, νέα περίοδο εις τὸ έλληνικό έθνος. Είναι τόσοι πολιτικοί, τόσοι σοφοί, τόσοι γενναῖοι στρατιώτες πού έπεσαν διὰ νά δώ-

σουν ζωή εις τὸ έθνος, διὰ νά σώσουν την ένδοξη και θαυματουργὸ παράδοσι. 'Αναφέρω τὸν πρωθυπουργὸ Λουκά Νοταρά, μεγάλο πολιτικό και ήρωα, ὁ ὁποῖος άδικήθηκε ὡς τώρα από την Ιστορία, αναφέρω τὸν μητροπολίτη Κιέβου 'Ισίδωρο από τὴ Μονεμβασία, ὁ ὁποῖος υπερήσπισε την Πόλι με τὰ ὅπλα και έπειτα άγωνίσθηκε νά προκαλέση σταυροφορία κατά τῆς 'Ασίας. Ήμποροῦμε νά εἰποῦμε ότι κατά τούς τελευταίους χρόνους αρχίζει νέα πνευματική κίνησι εις τὸ Βυζάντιο με σοφοὺς μεγάλους, τὸν Δημήτριο Κυδώνη, τὸν Πλήθωνα και τὸσους άλλους. Ἡ άλωσις τοῦ 1453 έσταμάτησε την κίνησι αὐτή, έσκόρπισε τις πνευματικές δυνάμεις εις την Εύρώπη, ή ὁποία ὠφελήθη πνευματικῶς από τούς Έλληνες πού έφυγαν.

Δυστυχῶς τὸ τέλος τοῦ Βυζαντίου προήλθε από την έξάντλησι πού έφεραν οι άγῶνες του υπέρ τῆς Εύρώπης κατά τῆς 'Ασίας. Οι τελευταῖοι ήρωες και σοφοί τοῦ Βυζαντίου δέν ήμποροῦσαν πλέον νά τὸ σώσουν. Ήμπόρεσαν ὁμως νά έμπνεύσουν την νέαν Ιστορικὴν περίοδο τοῦ 'Ελληνισμοῦ και αὐτό ήτο μέγα κατόρθωμα επίσης.

Κ. ΑΜΑΝΤΟΣ

τῆς 'Ακαδημίας 'Αθηνῶν

